

Boekbeoordelingen

De gemaskerde eeuw / Marita Mathijssen. Amsterdam : Querido, 2002. – 268 p.
ISBN 90 214 7466 2. € 27,50

In Marita Mathijssens studie *De gemaskerde eeuw* wordt de argeloze lezer al in het eerste hoofdstuk geconfronteerd met de al dan niet vermeende sexuele aberraties van twee roemruchte figuren uit de Hollandse literatuur van de negentiende eeuw: Pieter Stastok en Jan Salie. De twee van de zonde van Onan beschuldigde anti-helden figureerden al eerder in Mathijssens uit 2000 daterende inaugurele rede (*De mythe terug. Negentiende-eeuwse literatuur als travestie van maatschappelijke conflicten*. Vossiuspers AUP. Amsterdam 2000). In deze voordracht hield de Amsterdamse hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde (in het bijzonder van de negentiende eeuw) een hartstochtelijk pleidooi voor een terugkeer naar de (negentiende-eeuwse) literaire tekst. In de literatuur kan men, aldus Mathijssen, de obsessies van een samenleving ontdekken. Die obsessies krijgt de literatuuronderzoeker echter niet op een presenteerblaadje aangereikt: het zijn versleutelde boodschappen die eerst van hun literaire travestie ontdaan moeten worden. In de termen van de nieuwe studie: de negentiende-eeuwse Nederlandstalige literatuur dient ontmaskerd. Zo zou zich in Potgieters Jan Salie de negentiende-eeuwse angst manifesteren voor de a-sociale burger die wegloopt voor zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid. Salie en ook Stastok zijn in Mathijssens ogen mythologische figuren die ons de achterkant van de notoir brave negentiende eeuw laten zien.

Ook in *De gemaskerde eeuw* beschouwt Mathijssen de literatuur als 'een travestie van maatschappelijke conflicten en collectieve obsessies'. Romans, novellen en gedichten zijn hier een middel om de mentaliteit van de negentiende-eeuwse samenleving te begrijpen. In Mathijssens visie is het burgerlijke van de negentiende eeuw een masker, dat de maatschappij nodig had om het ideaal van een goed georganiseerde samenleving dichterbij te brengen. Geschrokken van de uitwassen van de Franse revolutie zocht de negentiende-eeuwer naar een evolutie volgens het harmoniemodel. Daarbij bleek het gelukkige gezin naar Biedermeiersnit een handige metafoor, die zich probleemloos liet transporteren naar de wereld van koning en onderdaan en die van patroon en arbeider. In de eerste twee hoofdstukken van *De gemaskerde eeuw* zijn het vooral de schaduwzijden van de negentiende eeuw die aandacht krijgen: de moeizame omgang met de sexualiteit van zowel man als vrouw, het gedoogbeleid avant la lettre voor wat betreft de prostitutie, het probleem van de masturbatie (zie hierboven), de alomtegenwoordigheid van ziekte en dood en de bestrijding van criminaliteit en alcoholisme. In het derde hoofdstuk komen de idealen van de burger aan bod: het gezin als veilige haven, de liefdadigheid als voorloper van het sociale vangnet van de twintigste eeuw en de godsdienst als waarborg voor gemeenschapszin.

De gemaskerde eeuw lijkt in de eerste plaats te zijn geschreven voor een publiek van studenten en geïnteresseerde leken. De soepel geschreven tekst is bij uitstek geschikt als een eerste introductie in de cultuurgeschiedenis van het negentiende-eeuwse Nederland. Men leest er over de moeizame bestrijding van ziektes als cholera en tbc, over de verandering in het denken over alcoholmisbruik en over de ongemakkelijke houding van de toenmalige overheden tegenover de prostitutie. De daarbij gevoegde literatuurvoorbeelden – 'Het haantje van den toren' van De Génestet, J.J.L. ten Kates *De kinderen van den dronkaart* en Van Lenneps *Klaasje Zevenster* – zijn zonder meer treffende illustraties van hoe de literatuur deze sociale kwesties verwerkte.

Mathijssen heeft blijkens haar inleiding echter meer gewild dan het leveren van literaire illustraties bij een verhaal over de Hollandse cultuur van de negentiende eeuw, meer ook dan het blootleggen van eenvoudige overeenkomsten 'tussen het werkelijke leven en de literatuur'. Het is in de literatuurwetenschap langzamerhand een gemeenplaats geworden dat literatuur niet als een spiegel van de samenleving beschouwd kan worden. In een literaire tekst wordt een beeld geconstrueerd van een buiten-literaire wereld. Nog belangrijker is misschien het inzicht dat die tekst niet losgekoppeld kan worden van de 'context' erbuiten: tekst en context staan in wisselwerking met elkaar. Wil men iets te weten komen over deze

relatie, dan lijkt een nauwgezette analyse van dat wat de tekst tot literatuur maakt een eerste voorwaarde. Van die omzichtigheid is echter in *De gemaskerde eeuw* maar weinig te bespeuren. Met name het (literaire) taalgebruik – de metaforiek bijvoorbeeld – krijgt zo goed als geen aandacht.

In haar inaugurele rede trok Marita Mathijssen van leer tegen onderzoekers die de literaire tekst uit het oog zouden hebben verloren: 'De literatuurgeschiedschrijver schijnt geen vertrouwen meer te hebben in de literatuur zelf, en zoekt zijn bezigheid in de bestudering van wat *anderen óver* literatuur gezegd hebben, dus tweemaal de hoek om'. Men kan hier tegenwerpen dat het huis van de literatuurgeschiedschrijving vele kamers bezit. Dit neemt niet weg dat Mathijssens pleidooi voor een meer tekstgerichte aanpak van de negentiende-eeuwse Hollandse literatuurgeschiedenis naar mijn idee op het goede moment kwam. Daarbij dient wel opgemerkt dat zo'n tekstanalytische aanpak niet, net zo min als een institutionele of een poëtische, ingezet hoeft te worden om bewijzen aan te dragen voor de literaire kwaliteiten van de literatuur uit deze periode. Juist een cultuurhistorische analyse van de literaire tekst kan die literatuur bevrijden van een tamelijk heilloze discussie over of ze al of niet een universele waarde bezit. In *De gemaskerde eeuw* zijn gelukkig genoeg tekstvoorbeelden te vinden die de lezer een stimulans kunnen bieden voor een dergelijk onderzoek.

Jan Oosterholt

Het woord is aan de onderkant. Radicale ideeën in Nederlandse pornografische romans, 1670-1700 / Inger Leemans. Nijmegen : Vantilt, 2002. Diss. Utrecht 2002. ISBN 90-75697-80-5 Prijs: € 20,00 (pbk)

De Nederlandse verlichting wordt steeds minder braaf. Werd het beeld lange tijd beheerst door een (met alle respect) toch weinig opwindende auteur als Justus van Effen, al geruime tijd is er aandacht voor minder leerzame, maar niet minder vermakelijke oeuvres als die van Weyerman en Kersteman. En nu porno! In deze studie, vorig jaar verdedigd als proefschrift aan de Universiteit Utrecht, doet Inger Leemans verslag van haar onderzoek naar een tiental origineel Nederlandstalige prozaromans uit de late zeventiende eeuw, die eerdere generaties literatuurhistorici gegeneerd terzijde schoven, geschreven als ze slechts waren 'ten behoeve van belangstellenden in [...] vrije liefde' zoals Jan ten Brink het formuleerde (aangehaald via Leemans, p. 36). Het zijn werken van uiteenlopende aard met een wisselende, maar altijd belangrijke hoeveelheid seks erin. Gelukkig staat Leemans niet te lang stil bij de vraag of ze pornografie *stricto sensu* genoemd mogen worden. Ze zijn anders dan wat er eerder en later in de rest van Europa in dat genre verscheen, maar dat maakt ze, zoals Leemans terecht zegt, alleen maar interessanter. Waar het om gaat is dat deze romans tussen 1670 en 1700 een substantieel deel van de totale romanproductie in de Republiek uitmaakten; terwijl soortgelijke uitgaven na 1700 nagenoeg ophielden te verschijnen, wat natuurlijk niet minder interessant is. Het is een historie van op- en ondergang die eenvoudig vraagt om nader onderzoek, en daar heeft Leemans nu met een aanstekelijk enthousiasme in voorzien.

Het is inderdaad een mooie, goed gedocumenteerde en prettig leesbare studie geworden die indruk maakt alleen al door de manier waarop een toch nog altijd vrij onbekend gebied in kaart wordt gebracht. Het eerste hoofdstuk behandelt de Nederlandstalige roman in de periode 1670-1700 in het algemeen, waarna wordt toegespitst op de tien als pornografisch gekarakteriseerde titels. Ze worden doorgaans als 'ware geschiedenis' gepresenteerd (memoires etc.), spelen in het heden en in de laagste maatschappelijke regionen, en het taalgebruik is er navenant 'alledaags', niet verheven-literair. Dat onderscheidt ze niet van de andere romans uit die periode. Maar anders dan die claimen ze geen moraal. Ze willen, zeggen ze, de wereld beschrijven 'zoals die is', maar niet om – zoals het eigenlijk hoorde – daar een les aan te verbinden, de lezer een spiegel voor te houden of te waarschuwen tegen de valkuilen en verlokkingen des levens. De verteller van *De Leidsche Straatschender* en anderen zetten zich zelfs uitdrukkelijk af tegen die gewoonte: de lezers zoeken zelf maar uit wat ze met hun geschiedenissen willen doen (p. 100-101). En of men zich maar geen illusies wil maken over beloonde deugd en gestrafte ondeugd: als de 'openhertige Juffrouw' tegen het